

Algimantas Valantiejus

Vytauto Kavolio istorinė sociologija: metodologiniai aspektai

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami metodologiniai Vytauto Kavolio istorinės sociologijos bruožai. Teigiama, kad Kavolio plėtojamas pažinimo būdas, kurio paskirtis – nagrinėti žmogaus ir modernėjančios aplinkos santykį, individualumo ir universalumo dialektiką, humaniškumo savivoką, istorinio egzistavimo paradoksus, leidžia išvelgti smulkesnius negu plačios apimties (sakykim, „bazės“, „visuomenės“, „tautos“, „kultūros“) priežastinius veiksmus, kuriuos Kavolis įtraukia į etnografinius/antropologinius socialinės raidos žemėlapius.

Nors Kavolis metodiškai derina sociologijos ir istorijos disciplinų komponentus, tačiau jo koncepcija skiriasi nuo tradicinės istoriografijos ir yra artimesnė tropų teorijos modeliui, kuris leidžia perteikti objektus pasitelkiant įvairius netiesioginius ir figūrinius diskursus. Kavolio kurta istorinės sociologijos koncepcija yra naracinė, kritiška strategija, kurios svarbi dalis – vaizduotė, pagelbstinti kultūros istorikui atkurti simbolių formų vaizdą. Svarbiausias Kavolio analizės dėmuo – socialinė antropologinė tematika. Tirdamas tiek socialines, tiek autobiografines gyvenamojo pasaulio trajektorijas, jis remiasi kultūros sociologijos, psichologijos, socialinės ir filosofinės antropologijos pažinimo būdais.

Vytauto Kavolio rašymo būdas – struktūrizuojantis. Kitaip negu tradicinė istoriografijos kryptis, kurios pagrindinis klausimas – „Kaip vyko konkretūs istoriniai įvykiai?“, sociologas domisi alternatyviomis šių įvykių naracijomis (įvykių pateikimo, pasakojimo būdais). Kavolio istorinė sociologija gali būti vadinama individų mikroveiksmų istorija, kuri skiriasi nuo holistinės istorinės makrosociologijos modelių.

„Šalia naujos populiarų sąjūdžių formulės, XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių lietuviuose galima išvelgti ir moralinio charakterio pakitimą. Jiems pradeda mažiau reikėti institucionalios ir kolektyvinės disciplinos. Gana daug jų savyje randa pakankamai savitvarkos, kad galėtų neišsigąsti individualios laisvės.“

(Kavolis 1994a; 461)

Vytauto Kavolio kryptingai formuota istorinės sociologijos šaka (iki šiol Lietuvoje, deja, menkai plėtojama) metodiškai derino sociologijos ir istorijos disciplinų komponentus. Čia, žinoma, derėtų patikslinti: Kavolio koncepcija skiriasi nuo tradicinės istoriografijos. Ji artimesnė tropų teorijos modeliui, kuris leidžia perteikti objektus pasitelkiant įvairius

netiesioginius ir figūrinius diskursus (White 2003; 39)

Minėtas tropų diskurso modelis, darantis didelį poveikį naujai kultūros istorijai, rodo, jog sociologų/istorikų vartojama kalba, tiksliau, šneka, pagal savo kilmę yra poetiška, metaforiška, taigi kūrybiška: „Iš esmės vienintelis tikrai išskirtinis naujo kultūrinio požiūrio į istoriją bruožas ir yra didėjanti naujosios literatūrinės kritikos įtaka, išmokiusi istorikus pripažinti aktyvų kalbos tekstų, pasakojimų struktūrų vaidmenį kuriant ir aprašant istorijos tikrybę“ (Kramer 1997; 153). O tai dar aiškiau skiria tradicinę istoriografiją ir diskursyviąją metaistoriją arba kultūros istoriją, tiriančią tikrovę kaip lanksčiai interpretuojamus tekstus, vaizdinius bei veiksmus (Hunt 1989; 22) ir dažnai siejamą su postmodernizmo kryptimis.¹

¹ Kaip rašo trys amerikiečių istorikės, Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, istorikų reakcija į postmodernizmą – labai nevienoda: nuo visiško neigimo iki entuziastingo pritarimo. Šių autorių nuomone, naujosios koncepcijos sužadino diskusijas apie pažinimo metodus, tikslus ir netgi pagrindus: „Jos provokuoja, trikdo bei kelia klausimus, į kuriuos būtina rasti naujus atsakymus.“ (Appleby, Hunt, Jacob 1998; 225)

Tradicinis istoriografinis požiūris renkasi *logistinę* mokslinės kalbos sampratą,² pabrėždamas, jog diskursyvus, naracinis praeities įvykių perteikimas yra netinkamas aiškinimo būdas (svarbiausias argumentas – visos kalbos puošmenos yra potencialūs mokslinės minties „kliuviniai“). Kaip tik todėl, formuluojant istorijos teorijos koncepciją ir siekiant empiriškai ją tikrinti, „interpretacinė anarchija“ yra visiškai nepageidautina. Ir priešingai, kritiškas, diskursyvus požiūris įtikinamai (kad ir ne pagrįstai) atskleidžia, jog istoriografija ne „verifikuoja“, o interpretaciškai konstruoja savo mokslinius (taip pat naracinius) tekstus.³

Intelektinė pokario, 6-ojo dešimtmečio, sociologijos atmosfera, kurioje bręsta Vytautas Kavolis, nėra palanki nė vienai iš paminėtų krypčių. Dar daugiau: sociologiją ir istoriją skiria tiek visiškai nepanašūs dalykiniai apibrėžimai, tiek instituciniai veiksniai. Laikomasi dualistinio požiūrio: sociologija turi remtis *funkcine–sinchronine*, o istorija *priežastine–diachronine* analize. (Pridurtina, kad Lietuvoje funkcinė–sinchroninė apklausų metodika iki šiol laikoma *privilegiuota* sociologinių tyrimų sritimi.)

Jau 6-ojo dešimtmečio pradžioje Vytautui Kavoliui ir tiesiogine, ir perkeltine prasmėmis (manyta, kad pirmiausia dėl lietuviškosios/egzilio patirties) *trūksta istorijos* (Kavolis 2000; 16). Ir iš tikrųjų: juk sociologija be istorijos, galima sakyti, yra ant-

laikiškų, nerealių idėjų sistemos, o istorija be sociologijos – chronologinė įvykių seka, stinganti conceptualios, kritinės, teorinės minties.

Vadinasi, dar iki visa apimančios struktūrinio funkcionalizmo kritikos 7-me ir 8-ame dešimtmčiuose (be kita ko, dėl socialinių pokyčių ir alternatyvino, konfliktinio požiūrio stygiaus), Kavolis siekia suartinti sociologiją ir istoriją, teoriją ir empirinius duomenis. Egzistenciškai išgyvenama *istorijos stoka* verčia Kavolį ieškoti turtingos empirinės–istorinės medžiagos įvairių kultūrų (ypač Lietuvos) ir skirtingų civilizacijų tradicijose. Atrodo, kad nurodytu atžvilgiu sociologas profesiskai bręsta, veikiamas dvigubo postūmio: asmeniškų pastangų egzistenciškai apmąstyti biografinius bei kolektyvinius istorijos paradoksus ir besiformuojančios *istorinės sociologijos* krypties, kuri, kaip institucionalizuota tyrimų kryptis, galutinai susiformuoja 8-ame dešimtmetyje (plačiau apie tai žr.: Goldthorpe 1991).

Aišku, kad ilgainiui išsiskynusį dualizmą tarp sociologijos ir istorijos nėra lengva įveikti. Mažų mažiausia reikia arba pertvarkyti tradicinius modelius, arba rinktis visiškai naujas teorines kryptis. Kavolio pasirinkimas – *civilizacijų analizės* ir *sąmoningumo istorijos* metodai, derinantys prieštarungus modernizmo ir antimodernizmo fragmentus, tačiau – svarbiausia – *nepaneigiantys išliekančių skirtumų* (Kavolis 1996; 244).

Darytina prielaida, kad Kavolio *istoriografinės*

² Reikia pripažinti, jog ši samprata naudinga dėl galimybės įteisinti tam tikrą epistemologinę koordinacių sistemą, kuria remdamiesi istorikai netrukdomai dirba kruopštų, archyvinį darbą. Šitaip tiek istoriografija, tiek sociologija išvengia reflektyvumo klausimų (interpretacinės painiavos, kurią kelia kalbos dviprasmiškumas).

Zenonas Norkus, nurodydamas *logistinės* krypties klasiką – Aristotelį, pažymi: „Tradiciniu klasikiniu (o tai ir yra lemiamas, *socialinis* mokslinio aiškinimo kriterijus – A. V.) požiūriu tropai yra tik kalbiniai minties puošmenys. Kaina, kurią mokame už tuos puošmenis, yra kalbos dviprasmiškumas. <...> Operuodami tokiomis dviprasmybėmis, galime pasiekti tam tikrų nepažintinių tikslų: paveikti klausytojo ar skaitytojo jausmus, suteikti jam estetinį pasitenkinimą, jį „prisijaukinti“ ir greičiau įtikinti. Tačiau tikrovės pažinimui tropiška, daugiaprasmiška kalba tik trukdo. Mokslininko tikslų atžvilgiu visi kalbos puošmenys yra potencialūs kalbos teršalai. ‚Ideali kalba‘, apie kurią svajojo neopozityvistai – tai absoliučiai vienareikšmė, dezinfekuota ir sterili nuo visokių tropinių mikrobų kalba, tobulai pritaikyta rimtų žmonių, kuriems rūpi tik tiesa, bendravimo reikmėms.“ (Norkus 1996; 198–9)

Remiantis medicinine–higienine neopozityvistų nuostata, darytina praktinė išvada (kuria, beje, vadovaujasi didžioji mokslininkų dalis): jeigu nenorime užsikrėsti *mikrobais*, vaikščiokime ne šnekų turgaus, bet mokslinės laboratorijos gatvėmis.

³ Istoriografiją kamuoja, kaip pažymi Norbertas Elias, jos pirmtakų, tarkim, L. Ranke's formuluota problema: „Iš pradžių buvo iškeltas klausimas, kokie ankstesnės istoriografijos savitumai lemia, kad istorija nuolat perrašoma iš naujo.“ (Elias 2004; 37)

Tačiau reikėtų pabrėžti, kad teorinio mąstymo paskirtis – ne sukurti vieną „pagrįstą“ aiškinamąją schemą, bet veikiau kritinio diskurso galimybes. Sociologinių pažinimo būdų įtraukimas 1) nesustabdo istorinio darbo 2) išvengia visapusiškos priklausomybės nuo tyrėjo savivalės (op. cit).

naracijos modelis apima tiek konvencinės istoriografijos sandus, tiek svarbius postmodernizmo komponentus. Šiuo atveju svarbu ir detalus, *tankus*⁴ idiografinis aprašymas, ir skeptiškas teorinis, interpretacinis lankstumas.

Pirma, istorinė sociologija yra naracinė, kritiška profesinė veikla, kurios svarbi dalis – *vaizduotė*, pagalbstinti kultūros istorikui atkurti simbolinių formų, dalyvaujančių ir reikšmių, ir veiklos istorijoje (Kavolis 1994c; 125), vaizdą. O tai rodo, kad *specialiųjų* istorinių žinių visuma, kurią, kaip *pirminių faktus*, kaupia istoriografija, prielaidų lygmenyje interpretaciškai susiduria su *diskursyviomis*, savo kilme – *poetinėmis*, tropų formomis. Antra, dėl pastarosios priešasties istoriografiniai siužetai yra *nebensdramatiški*, jų negalima „patikimai tikrinti“ remiantis tik empiriniais faktais, sakykim, istoriniais liudijimais. Trečia, „praeities“ tyrimai remiasi *tarpdalykinėmis strategijomis* ir *socialinio žinojimo formų epistemologijomis*. Kaip tik todėl pozityvistinės istoriografijos priekaištai dėl tikėtino istorinių faktų iškraipymo, sofistifikacijos, nepagrįstos ir nepatikimos interpretacijos, informacijos, ypač archyvinės medžiagos, stygiaus darosi *santykiški*.

Ko gero, svarbiausias Kavolio istorinės sociologijos dėmuo – *socialinė antropologinė* tematika. Kavolis yra istorikas, kai domisi istoriniais liudijimais, ir sociologas/filosofas, kai svarsto asmens sąmoningėjimo, reflektyvios individualizacijos ir kintančios socialinės aplinkos santykius.⁵ Tirdamas tiek socialines, tiek autobiografines gyvenamojo pasaulio trajektorijas, jis remiasi kultūros sociologijos,

psichologijos, socialinės ir filosofinės antropologijos pažinimo būdais.

Pačioje straipsnio pradžioje cituotoje aptariamo lietuvių sociologijos klasiko ištraukoje aptinkame esmines jo istorinės sociologijos gaires. Atidus skaitytojas išvelgs, jog Kavolis čia kalba apie perėjimą iš *kolektyvinės kontrolės* į *individualią savikontrolę*, vartodamas esminius – *savitvartos* ir *saviįveikos* – terminus.⁶ Tai, kalbant istoriškai, yra Norberto Eliaso ir Friedricho Nietzsche's gairės, kuriomis Kavolis sąmoningai vadovaujasi, ieškodamas savitų būdų, – kaip tęsti intelektualinės tradicijos paveldą.

Kavolį domina „vidinis“, subjektyviai konstruojamas istorijos laikas, t.y. *signatūrų, ženklavimo struktūrų, reflektyvių laikysenų* kismas, kurį dažnai užgožia teoriškai sureikšminti funkciniai ryšiai. Šiuo aspektu verta nurodyti bendras metodologines Vytauto Kavolio ir Norberto Eliaso, jo intelektualinio pirmtako, nuostatas:

„Mums būdingas polinkis ankstesnėse epochose sureikšminti funkcinius sluoksnius, kurie dabar vaidina ypatingą vaidmenį. Šis polinkis pasireiškia, kai, kalbant apie čia aptariamą rūmų epochą, visų pirma klausimama apie ekonomines pažiūras ir ūkio organizaciją; šiuo požiūriu ji vadinama merkantilizmo epocha. Klausimama apie jos valstybės organizaciją ir šiuo požiūriu ji vadinama absoliutizmo epocha. Klausimama, kokie joje buvo valdovai ir valdininkai, ir šiuo požiūriu ji vadinama patrimonializmo epocha. Kaip matome, visa tai yra mūsų visuomenėje ypač reikšmingi integracijos lygmenys. Tačiau ar tikrai juos kertantis pjūvis atskleidžia ir šios praėjusios epochos svarbiausias struktūrines linijas bei integracines formas? Ar kartais nėra taip, kad vieni integracijos lygmenys ir sociacijos formos

⁴ *Tankiojo aprašymo* sampratą tinkamai apibrėžia Cliffordas Geertzas: „Etnografinis tyrimas yra tarsi mėginimas skaityti (tiksliau, bandymas „sugalvoti, kaip įskaityti“) rankraštį – rašytą svetima kalba, išblukusį, su galybe praleistų žodžių, ne-nuoseklumų, įtartinų taisyčių ir tendencingų komentarų, – tik šįkart parašytą ne visuotinai sutartomis grafomomis, o laikiniais susiformavusios elgsenos pavyzdžiais.“ (Geertz 2004; 10)

⁵ Kavolis, autobiografiškai rinkdamasis būsimąją teorinę veiklą, o vėliau – tirdamas socialinius reiškinius, reflektyviai „įsmunka“, kaip pažymi Arūnas Sverdiolas, į tarpdalykinę sritį: istorija, filosofija ir politika sudaro „nežinomo“, bet rūpimo objekto dėmenis (Sverdiolas 2000; 52)

⁶ Tai, kas vadinama žodžiu *istorija*, yra ne tik chronologinė įvykių seka, bet ir aktyvi žmogaus valios galiai raiška, pertraukianti tariamai objektyvią įvykių seką, – kūrybinė *saviįveika*. Tai – viena pagrindinių Friedricho Nietzsche's sąvokų. Ko gero, neatsitiktinai Kavolis gana dažnai pasitelkia Nietzsche's *apoloniškumo/dionisiškumo* tipologiją ir Nietzsche's bei Maxo Schelerio *ressentimento* psichologiją (Kavolis 1995; 137). O aptardamas bene pagrindinę sociologijos – tvarkos/netvarkos – problemą, jis remiasi nyčiška moralės, kaip kolektyvinės *galios valiai* raiškos, samprata: „Giliausiame tokių Šėtono įvaizdžių lygmenyje sukilimas reiškia ne nuodėmę, o netvarką. Todėl ne dorybė nugalai nuodėmę, bet paklusnumas įstatymui turi nugalėti netvarką (pagal apibrėžimą, įstatymas turi būti labiau kolektyvinis susitarimas, o ne asmeninė savybė).“ (Kavolis 1995; 134)

(*Gesellungsformen*) kyla, o kitos – smunka: taip, kad mums labai svarbus integracijos lygmuo, kažkada buvo lemiamas, centrinis sluoksnis; ir atvirkščiai – šiandienos centrinis sluoksnis kitados buvo periferinis?“ (Elias 2004; 41)

Atkreiptinas dėmesys ir į kitą Kavolio istorinės sociologijos sandą – *civilizacinės analizės* metodą,⁷ leidžiantį nagrinėti socialinės aplinkos sąlygų, organizacinės aplinkos poveikį individualizacijos procesams, nustatyti struktūrinius ryšius tarp simbolinių konstrukcijų ir socialinės aplinkos, tarp skirtingo pobūdžio simbolinių konstrukcijų (Kavolis 1998a; 9).

Trečiasis būdingas dėmuo – *kritinis požiūris* į statiškus istorinius liudijimus, arba sociologijos faktus. Šis požiūris leidžia analitiškai skirti „tradicines, „modernias“ ir „antimodernas“ istorinės savivokos formas. Šiuo atveju remiamasi interpretaciniais būdais, kurie skatina ne tik aprašyti konkrečių įvykių „seka“, bet ir pasitelkti filosofinę antropologiją – pažvelgti į egzistencinę įtampą tarp kolektyvinių *sudaržymo veiksmų* ir autobiografinių *vidinės laikyenos* komponentų.

Pažymėtina, jog kultūros reiškinių aiškinimą Kavolis sieja su *postlingvistiniu* XX a. pabaigos socialinių mokslų pertvarkymu, o šioji sąsaja rodo, kaip minėta, sąmoningai pasirinktą empirinę sociologijos terpę – „istoriją“⁸, kuri apima reikšmes, kylančias iš simboliškai konstruojamų socialinių sąveikų, aptinkamų komunikacijos formose. Galima

numanyti, jog sociologas „už“ svarbių kalbos sandų įžvelgia interpretaciškai painią *socialinę praktiką*, kuri skatina plačiau *suprasti* istorinius liudijimus:

„Tai vyksta kartu su posūkiu į istoriją – ypač sociologai, politologai, ekonomistai dar buvo linkę užsidaryti siaurame dabarties rate. Dabar socialiniuose moksluose atsigręžiama į istoriją, jau po lingvistikos posūkio į kalbą, įvykusio šiek tiek anksčiau.“ (Kavolis 1996; 13)

Tiesą sakant, kaip tik vadinamasis *lingvistinis posūkis*, skatinantis tirti kalbos vartojimą kasdieniame gyvenimo situacijose, verčia išsižūrėti į kultūros simbolių susidarymo *genealogiją*, t.y. socialinių struktūrų susidarymo istoriją. Kultūros, kaip simbolių sistemos, raiška gali būti nagrinėjama kaip *kasdienė praktika*: „Kultūros visumą apibrėžia ne logika, o istorija“ (op. cit. 26). Kitaip sakant, empirinė sociologijos praktika yra istorinis simbolių reikšmių susidarymo tyrimas. *Prasmių*, kurias žmonės sieja su konkrečiais savo veiksmais, konstravimas – kultūros, socialinės struktūros ir socialinio veiksmo šerdis. Siekdamas suprasti šias prasmes sociologas/istorikas kuria naracijas – istorinio proceso ir kultūros aiškinimo koncepcijas.⁹

Be to, daugelis čia nagrinėjamo sociologijos klasiko tekstų rodo, kad jį itin domina *istoriniai liudijimai*. Įvairūs rašytiniai dokumentai, rankraščiai, įvairių žmonių rašytos autobiografijos, laiški ir kitokio pobūdžio korespondencija, laikraščiai, grožinės literatūros (įskaitant poeziją ir dramaturgiją)

⁷ Alvydas Noreika, lygindamas Vytauto Kavolio ir Benjamino Nelsono civilizacijų analizės sampratą, pažymi: „Vaisingiausias Vytauto Kavolio (1930-1996) kūrybos laikotarpis – darbas civilizacijų sociologijoje srityje. Vytautas Kavolis yra vienas iš aktyviausių *civilizacijų analizės* koncepcijos kultūros sociologijoje teoretikų. Pirmuosius žingsnius Vytautas Kavolis žengia kartu su civilizacijų analizės įkvėpėju Benjaminu Nelsonu (1911-1977). <...> Tačiau jau nuo 1974 m. paskelbto straipsnio „Apie sąmonės struktūras“ (Kavolis 1974), kuriame jis kritiškai analizuoja Benjamino Nelsono pažiūras, Vytautas Kavolis leidžiasi į savarankiškus teorinius ieškojimus ir nenuilstamai dirba iki pat mirties.“ (Noreika 2004; 72)

⁸ Kabutėse vartojamas žodis *istorija* rodo, kad tiek *istorijos mokslo*, tiek *naracinės istorijos* koncepcijos susiduria su ta pačia – pagrįstumo – problema:

„Žodis ‚istorija‘ yra nuolatos vartojamas nurodyti ir tai, apie ką rašoma, ir patį rašymą. Painiava yra didelė. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad ‚istorija‘ yra aiški ir neprobleminė sąvoka. Tačiau kai pažvelgiama atidžiau, matome, kiek daug atvirų problemų slypi už žodžio, kuris atrodo toks paprastas. Tai, apie ką rašoma – tyrimo objektas – nėra nei teisingas, nei klaidingas; tik tai, kas apie jį parašyta, tyrimo rezultatas, gali būti teisingas arba klaidingas.“ (Elias 2004; 10)

⁹ Kaip rašo Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, kiekvienas istorijos darbas turi sužeto struktūrą, kurios pagrindiniai dėmenys – pradžia, vidurys, pabaiga – visuomet išlieka: „Tad tie, kurie ragina grįžti prie naratyvo <...>, paprasčiausiai neatsižvelgia į tai, jog istorikai niekada nebuvo nuo jo per daug nutolę.“ (Appleby, Hunt, Jacob 1998; 230–1)

Tiesą sakant, kiekvienas „darbas“ (tiek minties, tiek praktinės veiklos) turi „istorinio sužeto“ struktūrą. Autobiografinės „prasmingos pradžios ir „tinkamos/neapibrėžtos pabaigos“ (Kavolis 1998b; 47), apie kurias, plėtodamas savo pažinimo būdą, kalba Kavolis, yra įvykių atrankos, sužeto „sukarpymo“ būdai. Kiekviena mokslinė istorija turi šias formalias, tačiau dažnai „nepastebimas“, kuriame sužeto dalis, kurių nepaisyti – tolygu save pasmerkti neapibrėžtumui.

kūriniai, architektūros detalės, žodiniai liudijimai, stebėjimo duomenys, atminties faktai... . Visa tai sudaro reflektivių sociologinių apmąstymų medžiagą. Galbūt reikėtų tikslinant dar kartą (t.y. įkyriai, bet skeptiškai) klausti: ar šioji medžiaga yra istorijos, ar sociologijos profesinės veiklos pagrindas?

Į šį klausimą atsakyti nelengva, nes jeigu „liudijimą“ gretintume su sociologijos „faktu“, matytume bendras disciplinų ištakas: „Istorinė analizė – ne kas kita, kaip bandymas nustatyti labiausiai tikėtiną liudijimą“ (White 2003; 463). Na ir kas, kad sociologija žodžių derinį „labiausiai tikėtini liudijimai“ keičia kitu deriniu – „labiausiai pagrįsti faktai“! Juk *vardas* (pavadinimas) nekeičia to paties *ontologinio statuso*, kuris priskiriamas minėtiems liudijimams! Istorijos pasakotojas (sociologas, istorikas, antropologas, filosofas), daugiau ar mažiau kryptingai išdėstęs šiuos „ontologinius liudijimus“, teikia vienokią ar kitokią aiškinimo formą, kuri paprastai apima ir jo paties autobiografinius *supratimo sandus*.

Derėtų pakartoti, kad *paskiri liudijimai*, jeigu jie neįtraukiami į teorinę socialinių pokyčių koncepciją, tėra *statiški dydžiai*. Kaip tik todėl liudijimai negali būti atskiriami nuo socialinės raidos sampratos. Pastarasis problemiškas (empirinio liudijimo ir sąvokų sistemos, unikalių istorijos įvykių ir abstrakčių teorinių apibendrinimų) santykis – amžinas istorijos teorijos arba sociologijos teorijos rebusas.

Vytautas Kavolis svarsto šias problemas, pasitelkdamas *civilizacijų analizės* metodą ir lygindamas jį su kitais (ypač – *sąmoningumo istorijos*) supratimo būdais. Toks lyginimas leidžia išvelgti smulkesnius negu plačios apimties (sakykim, „bazės“, „visuomenės“, „tautos“, „kultūros“) priešastinius veiksnius, kuriuos Kavolis įtraukia į etnografinius/antropologinius istorinės raidos žemėlapius.

Kavolis pernelyg nesivelia į senąjį istorikų ir sociologų ginčą, kurio esmę, kalbant paprastai, galima perteikti šitaip: kuri kryptis – idiografinės istorijos ar nomotetinio mokslo – yra tinkamesnė? Kuris apibrėžimas – kultūros istorijos ar istorijos mokslo – pagrįstesnis? Ar tikrai evoliucinė ir analitinė nomotetinio mokslo strategija yra iškilėsnė už „paprasciausią“ istorijos įvykių aprašymą? Ir, prie-

šingai, ar tikrai bet kurią „dėsnių“ sąvoką būtina išskliausti, kai kalbame apie unikalius įvykius, kurių nepaiso abstrakčioji analitika?

Pagrindinį dėmesį skirdamas kultūros reikšmių bei simbolių dinamikai, jis conceptualiai ir empiriškai parodo, kad istorinė sociologija nebūtinai turi būti priešasties–padarinio analizė, nagrinėjanti plačios apimties institutų raidą. Kavolis, remdamasis aprašomuoju ir interpretaciniu būdais, atskleidžia, kad sociologija gali būti *istoriška*. Jeigu statistiškai grindžiami (moksliniai) istorinio aiškinimo modeliai aprašo plačios apimties institutų raidą, tai kokybiniai (interpretaciniai) būdai skatina įtraukti „smulkius“, bet reikšmingus, etnografinio supratimo dėmenis. Pirmuoju atveju iš principo domimasi išoriniais, egzogeniniais veiksniais, antruoju – vidiniais, endogeniniais.

Reikia pripažinti: sociologijos mokslas, *abstrakčius dėsnius nustatanti XIX–XX a. strategija*, dažnai nepaiso mikro–istorijos, tiksliau, aprašomųjų istorijos aspektų. Dalykas tas, kad idiografija apima „pernelyg daug“ duomenų. Kai kurie jų gali būti *atsitiktiniai*; jų *sureikšminimas* potencialiai iškreipia aiškinimo logiką. Kaip tik todėl apibendrinantis mokslas stengiasi „nematyti“ nei *atsitiktinumo*, nei *subjektyvumo* dėmenų.

Tai, be kita ko, – silpniausia nomotetinės strategijos vieta. Ką gi daryti, kai, sakykim, paaiškėja, jog vadinamieji *atsitiktiniai* įvykiai yra pasakotojui/aiškintojui tiesiog „nepatogūs“ faktai, kurių niekaip negalima suderinti su nomotetine priešasties–padarinio schema?

Svarbus Vytauto Kavolio istorinės sociologijos nuopelnas yra tas, kad jis geba parodyti, jog priešastiniai istorinės raidos veiksniai yra laikiškos, kintančios *kultūros formos*, *simbolinės laikysenos*. Kiskas (kalbant socialinių mokslų žargonu, – socialinės transformacijos) esti interpretacijos procesų padarinys, kadangi įgyvendinamų veiksmų prasmes kuria, o paskui – keičia, patys žmonės. Kavolis, nagrinėdamas modernėjimo veiksnius ir antimodernistinius atsakus, kartu atskleidžia, jog kultūros formos gali būti santykiškai atsparios. Kultūros formų atsparumas kartais vadinamas „nekintamomis“ sąlygomis, kurias, kaip „dėsnius“, įamžina abstrakčios ir statiškos teorijos.

Šiuo požiūriu svarbi dar viena jo metodologinė nuostata, kurią jis tinkamai vadina *disciplinų fenomenologija*:

„Už gan formalaus tyrimų programos apibūdinimo galima pajusti slypint žmogiškų polinkių ir suvokimo tendencijų rinkinį.“ (Kavolis 1998a; 11)

Čia galima įskaityti bent tris svarbius, tarp savęs derinamus, istorinės sociologijos komponentus: 1) formaliąsias–analitines procedūras, 2) dėmesį tiek žinomiems istorijos faktams, tiek ir detalėms, kurios dažnai rodo 3) subjektyviai perteikiamus žmogiškus polinkius ir suvokimo tendencijas.

Vadinasi, istorinės sociologijos tyrimai gali tinkamai pasitelkti *naracinį požiūrį*, leidžiantį atidžiau įsiziūrėti ir lanksčiau interpretuoti pačių istorijos dalyvių konstruojamas prasmes. Skirtingais būdais skirtingai pasakojamos žmonių istorijos padeda suprasti tikėtinus santykiškai stabilių reikšmių struktūrų *pertrūkius*. Pertrūkių aptarimas ir konkrečių, iš pažiūros atsitiktinių, tačiau simboliškai reikšmingų, istorinių situacijų, kurios potencialiai formuoja naujas kultūros formas, analizė atskleidžia vidinę reikšmių dinamiką.

Istorija ir istorinė sociologija

Galima svarstyti šitaip: istorija yra numanomų praeities įvykių ir atitinkamų socialinių kontekstų savivoka. Dažniausiai pastaroji istorijos rūšis vadinama *socialine istorija*. Tačiau bent jau Lietuvoje socialinė istorija nėra jungiančioji čia aptariamų disciplinų grandis. O sociologija ir istorija yra tokios skirtingos disciplinos, kad tarp jų tikrai sunku rasti ką nors bendra, išskyrus jungiančiąsias konkrečių žmonių, tarkim, Zenono Norkaus, pastangas.¹⁰

Vis dėlto svarbūs paskutiniųjų dešimtmečių metodologiniai kultūros mokslų pertvarkymai ska-

tina sociologus ir istorikus įvertinti įvykių (faktų) laikiškumo problematiką, subjektyvius tikrovės konstravimo išteklius. Subjektyvumo vaidmens svarbą atliepia noras suprasti teorinių įžvalgų ir empirinių įvykių santykį. Šio santykio gaires perteikia naujosios *struktūrizacijos* teorijos, klausiančios, kaip reflektoriai konstruojami istorikų ir sociologų pasakojimai.

Šiuo aspektu tiek istorijos mokslas, tiek istorinė sociologija susiduria su esmine metodologinio pobūdžio problema. Istorikas, Edwardo Carro apibrėžimu, negali parašyti *dvių vienodų* knygų:

„Mano tikslas – tik parodyti, kaip tiksliai istoriko darbas atspindi tą visuomenę, kurioje gyvendamas jis darbuojasi. Istorikas ne tik parodo įvykius, jis pats nuolatos keičiasi. Paėmus į rankas istorinį darbą, nepakanka tituliniam puslapyje perskaityti autoriaus pavardę, reikia susirasti ir publikacijos ar knygos datą, nes kartais ji pasako daugiau nei autoriaus pavardė. Jei filosofas yra teisus tvirtindamas, kad negalima įbristi į tą pačią upę du kartus, tai lygiai taip pat teisingas pasakymas, jog istorikas negali parašyti dvių vienodų knygų.“ (Carr 1999; 43)

Todėl verta glaustai aptarti *istorijos* ir *istorinės sociologijos* apibrėžimus, kuriuos, be abejo, reikėtų įvertinti skeptiškai. *Istorija* yra 1) tęstinė, chronologiška įvykių seka, 2) įvykių bei jų raidos pažinimo ir aiškinimo/pasakojimo (sekų konstravimo) būdai. Kalbant konkrečiau, istorija esti įvykių – praeities, dabarties ir ateities¹¹ – pasakojimo modeliai. Atkreiptinas dėmesys, kad žodis *istorija* apima *nuovokaus pažinimo* reikšmes (indoeuropietiška žodžio *histor* kilmė rodo, kad šitaip apibrėžiamas *nuovokus, išmintingas žmogus*; žr.: Pearsall 1998; 869). Kitaip tariant, istorijų rašymas neatsiejamas nuo jų konstravimo, nuovokaus pažinimo būdų, nes paskiras istorinis liudijimas nėra savaiminis ontologinis dydis. O „pirminiai šaltiniai“ – tik konvencinis susitarimas.

¹⁰ Konceptualias istorikų ir sociologų jungties (tiksliau, vaizduotės galimybių) gaires randame Zenono Norkaus knygoje *Istorika* (Norkus 1996).

¹¹ Nors iš pažiūros moksliniai praeities tyrimai (istorija) ir nemoksliniai samprotavimai apie ateitį neturi nieko bendro, tačiau naraciniuose istorinių liudijimų *ryšiuose* aptinkame epistemologiškai svarbius spėjimo (vieno ar kito modelio) apie tikrovę dėmenis, susidedančius iš *neatskiriamų* praeities, dabarties ir ateities aspektų. Istorinis darbas yra dalykas, kurio dažnai nepastebime: *žodinė struktūra, turinti pasakojamojo prozos diskurso formą* (White 2003; xiii). O tai rodo skirtingos istorinės savirefleksijos formos, kylančios iš giluminių metaforų. Anot Hayden White'o, prancūzų sociologo ir istoriko, liberaliojo pesimisto, Alexio de Tocqueville'io *mokslinė istoriografija* remiasi visos Vakarų civilizacijos istorijos apmąstymu: „Jis tvirtino istorijai suteikęs naują matmenį, mat kiti istorikai „rūpinasi rytojumi“, o jis norėjęs „pasvajoti apie ateitį apskritai“. Jis, tiesą sakant, *ateitį* mėgino traktuoti kaip *istoriją*.“ (*op. cit.*; 239)

Tiek sociologiją, tiek istorijos mokslą galutinai suformuoja XIX a., kurio vidinę laikyseną geriausiai atliepia *modernėjimo* samprata. „Modernizacija“ ir „istorija“ – dvi tos pačios monetos pusės: modernybė kuria istoriją, kaip mokslą, o istorijos mokslas savo ruožtu institucionalizuoja modernybę. Vienaip ar kitaip, „istorinis“ XIX a. iškovoja šiai disciplinai išskirtinių teisių:

„Istorija“ buvo laikoma specifiniu egzistavimo būdu, „istorinė sąmonė“ – ypatingu mąstymo būdu, o „istorinis pažinimas“ – savarankiška humanitarinių ir gamtos mokslų visumos sritimi.“ (White 2003; 3)

XIX a. istorikai *moksliskai* aiškina žmonijos praeitį ir socialinės savimonės raidą remdamiesi pirminiais šaltiniais – *autentiškais* praeities liudijimais: oficialiais ir privačiais dokumentais, knygomis, laikraščiais, laiškais, archyviniais įrašais, o taip pat artefaktais. Suminėti šaltiniai rodo istorijos ir sociologijos *mokslų* bendrumą. Bendra yra ir tai, kad XIX a. šiuodvi disciplinos sukuria mokslinį *aiškinimo* būdą, kuris remiasi priešzasties–padarinio naracijomis. Nors sociologija yra gerokai abstraktesnė ir sistemiškesnė, apimanti aiškiai formuluojamus evoliucinius dėsnius, tačiau ir istorijos mokslas grindžiamas universaliojo dėsnio samprata:

„XIX amžiaus viduryje istorija tapo profesionali. Ji pamažu įgijo modernią formą, tapdama organizuotu praeities prasmės tyrinėjimu. Istorikai profesionalai, turintys universitetinį išsimokslinimą archyvinų tyrimų ir istorijos rašymo mokslinių metodų srityje, ėmė reikšti pretenzijas praeičiai. Šie naujieji istorikai sukūrė aiškinamosios istorijos modelį, pagal kurį Vakarai ėmė suvokti, kad visam pasauliui taikytina viena universali pasaulietinė struktūra, deranti su universaliais Newtono dėsniais“ (Appleby, Hunt, Jacob 1998; 59)

Dar kartą (įkyriai, bet skeptiškai) pabrėžtina, kad šiuo laikotarpiu subręsta ne tik *socialiniai mokslai*, bet ir *mokslinė istorija*:

„XIX amžius buvo didysis faktų amžius. Ponas Gradgrindas *Sunkiuose laikuose* (*Hard Times*) sakė: „Man reikia faktų... Gyvenimui reikia tik faktų“. XIX amžiaus istorikai su tuo apskritai sutinka. Kai

Ranke XIX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje, pagrįstai protestuodamas prieš moralės klausimų istorijoje kėlimą, pažymėjo, kad istoriko uždavinys yra „paprasčiausiai parodyti, kaip buvo iš tikrųjų (wie es eigentlich gewesen)“, šis lėkštukas aforizmas tapo stulbinamai populiarus. Trys vokiečių, britų ir netgi prancūzų istorikų kartos į mūsų žygiavo kartodamos stebuklingus žodžius „wie es eigentlich gewesen“. Jie buvo kartojami kaip užkeikimas, kurį žmonės sugalvojo tam, kad išvengtų varginamos pareigos mąstyti patys.“ (Carr 1999; 8– 9)

Jeigu sutiksime su minėta prielaida, kad ir istorija, ir sociologija yra XIX a. „kūdikiai“, kuriems jų krikšto tėvas, *Istorinis Amžius*, dovanoja tą patį tyrimo dalyką – *modernizaciją*, neišvengsime ir kitos prielaidos, – kad XX a. pabaiga ir XXI a. pradžia šias disciplinas skatina aptarti kritišką, radikalai pakitusį santykį su XIX a. *modernėjimo* samprata. Šiandieną formuojasi nauji pažinimo būdai, įskaitant diskursyvias, naracines kryptis, kurios kritiškai žvelgia į klasikinę modernizacijos ir mokslo santykį, kompleksiskai įvertina senojo *ginčo dėl metodo* sėkmes ir nesėkmes.

Dinamiškasis XXI amžius pirmiausia ragina peržiūrėti *laiko* sampratą. Jeigu turėsime mintyse, kad istorija yra ne tik retrospektyvinė, bet ir perspektyvinė savivokos forma, reikės pripažinti lyg ir akivaizdų faktą – šiandiena esti rytdienos praeitis. Šio fakto pripažinimas leidžia išvengti svarbų istorijos ir sociologijos sąlytį: judviejų pagrindą sudaro subjektyviai konstruojama laiko (įvykių ar istorinių liudijimų *sąryšio*) savivoka. O šio sąlyčio išvengimas padeda suprasti: istorinio ir sociologinio aiškinimo dalyviai susitinka tame pačiame dviejų kryptų kelyje – simbolinėse retrospektyvinės ir perspektyvinės laiko skalės perskyrose.¹²

Dviejų disciplinų sąlytis tikrai nėra naujiena. Sakykim, dvi disciplinos – istorija ir sociologija – susitinka prancūzų *Analų mokyklos* ir šiuolaikinių *socialinės istorijos* tyrėjų (pavyzdžiui, Hanso Kohno, Erico Hobsbawmo, Anthony Smitho, Edwardo P. Thompsono ir daugelio kitų autorių) veikaluose. *Naujosios socialinės istorijos* kryptys, užuot aprašinęsios politinės istorijos, kaip elito formuo-

¹² Kartais netgi teigiama (ši teiginį derėtų vertinti kaip potencialias jungties galimybes), kad *istorija ir sociologija, jeigu remsi- mės esminiais profesiniais kriterijais, yra vienas ir tas pats dalykas* (Abrams 1982; x).

jamų idėjų, raidą, domisi socialiniais ir ekonominiais, o vėliau – kultūros simbolių konstravimo klausimais, emocijų, vaizduotės, socialinių lūkesčių dinamika. Šie bruožai leidžia tikslinti ir istorinės sociologijos apibrėžimą.

Istorinės sociologijos paskirtis – apibrėžti ir interpretuoti simboliškai konstruojamos įvykių sekos *kontekstus*. Istorinė sociologija yra plačios apimties (kartais netgi civilizacinio pobūdžio) dalykinė kryptis, nagrinėjanti socialinius darinius. Šios sociologinės specializacijos akiratyje yra civilizacinių procesų lyginimas, skirtingų raidos galimybių aptarimas, numanomų ryšių, įvykių kontekstiškumo nustatymas.

Negana to, istorinei sociologijai neišvengiamai tenka spręsti metodologinius *abstraktumo/konkretumo, sociologinio dėsnio/etnografinio aprašymo* klausimus. Šią – iki šiol nepaprastai aktualią! – problematiką XIX a. pabaigoje tinkamai formulavo Wilhelmas Windelbandas:

„Taigi galime sakyti: patyrimu paremti mokslai tikrovėje ieško arba to, kas yra bendra, suteikdami tam gamtos dėsnio formą, arba to, kas atskira, susitelkdami ties jo istoriškai apibrėžta forma. Viena vertus, jie tyrinėja realių įvykių nekintančią formą, kita vertus – jų vienkartinį, savyje apibrėžtą turinį. Vieni iš jų yra mokslai apie dėsnius, kiti – mokslai apie įvykius. Pirmieji moko apie tai, kas visada yra, antrieji – apie tai, kas vieną kartą įvyko. Mokslinis mąstymas, jeigu pavartosime naujus žodžių darinius, pirmuoju atveju yra nomotetinis, antruoju – idiografinis.“ (Windelband 1996; 26–7)

Viena vertus, istorinei sociologijai reikia apibendrinti plačios apimties socialinės raidos bruožus atsisiejant nuo paskirų įvykių, t.y. darant kryptingą atranką. *Apibendrinimai* dažnai sudaro *nomotetinės* mokslo formos išpūdį. Kita vertus, disciplinai turi rūpėti ir atrankos būdu į konkrečią teorinę schemą *neįtraukti* istoriniai įvykiai – reikšmingos (tam tikrais atžvilgiais) *detalės*. Visa tai reikalauja atidaus idiografinio supratingumo ir veiksmo, šią dieną siejamo su etnografinėmis metodikomis. Istorinė sociologija apima ir socialinių pokyčių, ir konkrečios socialinės sąveikos analizę. Jeigu pirmuoju atveju labiau domimasi istorinėmis priežastimis, tai antruoju – socialiniu veiksmu ir sąveikomis, kurios tiesiogiai nesiejamos su konkrečiu laiku ir erdve.

Antruoju atveju laikas ir erdvė darosi subjektyvesni – egzistencinės savivokos – dydžiai, kurių aprašymas reikalauja tarpdalykinių išvalgų. O tai, kaip minėta, ypač būdinga Vytauto Kavolio istorinei sociologijai.

Istorinė sociologija kaip naracinė epistemologija

Iš to, kas pasakyta ankstesniuose straipsniuose, darytina paprasta, bet iš pirmo žvilgsnio labai įtikinama, išvada: sociologija, kaip teorinė, socialinių pokyčių analizės kryptis, turėtų būti konceptinis empirinės disciplinos – istorijos – tęsinys. Toks tęsinys, arba „perėjimas“, galėtų užtikrinti abipusį rezultatų patikimumą: istorijos mokslo empirika teiktų medžiagą, kuria remdamiesi sociologai galėtų kurti, tikrinti ir kritikuoti socialines struktūras. Ir vis dėlto *mikro–makro perėjimai* iki šiol esti kebliausi tiek formaliosios mokslo sandaros, tiek ir konkrečių tyrimų komponentai.

Negana to, *mikro–makro perėjimais* domisi ne viena gimininga šaka – *istoriografija, istorinė sociologija, istorijos filosofija, istorijos teorija*. Visos šios specializacijos turi „kažką tokio“, kas jas ir jungia, ir skiria. Visos jos siekia *patikimai*, t.y. remdamosi nuosekliai plėtojamomis savo prielaidomis ir pasirinktais kriterijais, pasakoti istorijas arba aiškinti istorijos įvykius. Kadangi čia ypač domimasi istorijos ir sociologijos santykiu, verta pažvelgti, ką apie *mikro–makro perėjimus* kalba istorinės sociologijos klasikai:

„Kai nagrinėjamas istoriografijos ir sociologijos santykio klausimas, pagrindinis vaidmuo tenka dažnai minėtai istorinių įvykių vienkartiškumo problemai.“ (Elias 2004; 15)

„Jeigu postuluoju kultūros integraciją, jos koherentiškumą ir neleidžiame kalbėti detalėms, kurios nesutampa su mūsų prielaida, tai pasmerkiame savo tyrinėjimus nevaisingai pabaigai.“ (Kavolis 1996; 25)

Eliaso nurodytas *vienkartiškumas* ir Kavolio įvardintas *detalių unikalumas* yra mikropradai, autentiški liudijimai, o kruopštus jų dokumentavimas leidžia kurti mokslinę istoriografiją. Tačiau, jeigu remsimės anksčiau minėta prielaida, pastarasis dalykas yra ne tik istorijos rašymo praktika, bet ir jos

epistemologija, tiksliau, istoriografinio žinojimo sociologija. Sociologijai – pagal nerašytą susitarimą – suteikiama „didesnė“ detalių jungimo teisė. Atiduodami šią „teisę“ sociologijai, istorikai dažnai patenka į keblią padėtį. Nors ilgą laiką, kaip pažymi Norbertas Elias, buvo manoma, kad vienkartiškumo pagrindas kyla iš objekto „prigimties“ ir nepriklauso nuo visų tiriančių žmonių vertinimų, tačiau esti visiškai kitaip:

„Istorija nuolatos rašoma iš naujo, nes būdą, kaip tyrinėtojai mato dokumentuotų detalių sąryšius, sąlygoja jų požiūris į ginčijamas nemokslines jų laiko problemas. <...> Todėl šiuo požiūriu gali būti naudinga išmėginti ilgalaikių procesų sociologinius modelius, pavyzdžiui, civilizacinio proceso arba valstybės formavimosi modelius, arba specifinių figūracijų šiuose procesuose modelius. Jie visi atsirado iš pastangų atsekti pačiame dalyke glūdinčius sąryšius. Sąryšiai yra mėginimas išplėtoti sociologinių sąryšių modelius, kai tyrinėjamo dalyko autonomijos nenustelbia išankstiniai vertinimai ir to meto sąlygoti tyrinėtojo idealai.“ (Elias 2004; 38)

„Civilizacijų analizė sutelkia dėmesį į ,tekstus anapus teksto‘ – į didesnius, daug bendresnio pobūdžio kultūrinius darinius, kuriuos, priešingai negu atskirus tekstus, sunku tiksliai aprašyti ir atriboti laike ir erdvėje. Čia iškyla pavojus abstrakčiai suscheminti. Bet dirbant su ,didesniais tekstais‘ galima iškelti klausimą apie jų tarpusavio ryšį, apie tai, kokie kontroliniai principai išlaiko kartu civilizacijos elementus taip, kad jie sudaro tęstinę ir atskirą, savitą sociosimbolinę sistemą.“ (Kavolis 1998a; 17)

Eliaso nurodyti *sąryšiai* ir Kavolio *kontroliniai principai* – tai metodologinės gairės, kurios kviečia kritiškai žvelgti tiek į sociologiją, tiek į istoriją. Šios gairės rodo, kad šių disciplinų teikiami įvykių aprašymai turi būti glaudžiai siejami su *epistemologija*. Dalykas tas, kad teorija nėra tik formalus empirinio/istorinio tyrimo „pagražinimas“, paprastai formuluojamas kaip mokslinės atskaitos „pradžią“, kuri duoda postūmį kryptingoms įvykių sekoms. Teorija pirmiausia esti praktinė epistemologija, kurios svarba išryškėja apibrėžiant kiekvieną istorijos detalę ir įtraukiant ją į visuminę socialinės organizacijos raidą. O tai, kad pastarąją užduotį sociologai dažnai primiršta, teigia ir istorikai, beje, palankiai vertinantys sociologijos galimybes:

„Kad sociologija taptų vaisinga mokslo šaka, ji, kaip ir istorija, turi tirti unikalių ir visuotinių reiškinių ryšį. Be to, sociologija turi tapti dinamiška – tirti ne statišką visuomenę, nes tokios visuomenės nėra, o socialinius pokyčius ir jų raidą. O dėl viso kito, manyčiau, jog kuo daugiau istorijoje yra sociologijos ir kuo daugiau sociologijoje – istorijos, tuo geriau joms abiem. Tegu šie mokslai susitinka plačiame dvipusio eismo kelyje.“ (Carr 1999; 67)

Atitinkamai ir istoriografija, be tiesioginės savo paskirties – istorijos rašymo praktikos, neturi vengti metodologinių ir epistemologinių problemų, kurios kyla konkrečiai įgyvendinant minėtą rašymo praktiką. O pagrindinės problemos kyla dėl ginčytinos perskyros tarp *pirminių* ir *antrinių* šaltinių: tiek vienu, tiek ir kitu atveju susiduriame su *jau interpretuotais* (istorikų, sociologų, „kaimiečių“, „tautiečių“ ar kitų gyvenamojo pasaulio dalyvių) tekstais. Tai – pagrindinė etnografinė tiesa, kurios pagrindas yra kintantis. Kaip tik todėl, Cliffordo Geertzio žodžiais tariant, „<...> maži faktai byloja apie didelius dalykus, mirkčiojimai – apie epistemologiją (Geertz 2005; 25).

Šitaip, t.y. interpretuojant „mažus“ faktus, ko gero, atsiranda giminingos – istoriografijos, istorinės sociologijos, istorijos filosofijos – šakos. Minėtų disciplinų giminingumas – formalioji istorinio veikalo rašymo teorija, kurios dalis išvardija Hayden White'as:

„Istorinio veikalo aptarimą pradėsiu išskirdamas tokius jo konceptualizavimo lygmenis: 1) kronika; 2) istorija [story]; 3) siužeto suteikimo [emplotment] tipas; 4) argumentacijos tipas ir 5) ideologinės potekstės tipas.“ (White 2003; 7)

Taigi *istorija* – bent jau formaliai – apima ir *pasakojimo* dėmenis (White'o išskirta 2-oji dalis). O istorinė sociologija kelia epistemologinį klausimą: ko kiomis pažinimo prielaidomis grindžiamas konkretus istorinio pasakojimo būdas? Vadinasi, galbūt „tikroji“ istoriografija – sąvokų, metodų ir teorijų epistemologija – kartu yra istorinė sociologija? Nors šis klausimas yra retorinis, tačiau kartu rodo, kad istorijos rašymo praktika, be kritinės epistemologijos ir žinojimo sociologijos (socialinių sąveikų ir reikšmių susidarymo genealogijos), yra spekuliatyvi, t.y. nekritiška istorija.

Skiriamieji Kavolio *modernėjimo* sampratos bruožai

Vytauto Kavolio *modernizacijos* koncepcija – istorinės sociologijos forma. Viena vertus, ši koncepcija apima *struktūrinio funkcionalizmo* plėtotą *konvergencijos* tezę, aiškinančią, kad potencialią visų visuomenių raidos kryptį sudaro pažangūs industrinės plėtros, technologinių išradimų, liberalios demokratijos principai.

Antra vertus, funkcinis evoliucionizmas vertinamas, kiek tai įmanoma, kritiškai. Kavolis linkęs kalbėti ne apie istorijos *kryptį*, bet *kryptis* (trajektorijas). Socialinės raidos „agentai“ – interpretaciniai socialinių sąveikų tinklai.¹³

Modernizacijos paradigmos (apimančios giminą socialinių pokyčių teorijas) klestėjimo tarpinis – XX a. 6–asis ir ypač 7–asis dešimtmečiai. Nors konkrečias modernizacijos teorijas, dažniausiai nagrinėjančias „trečiojo Pasaulio“ šalių ekonominius, socialinius ir politinius pokyčius, formulavo tokie žymūs sociologai ir politikos mokslininkai, kaip Samuelis Huntingtonas, Alexas Inkeles, Karlas Deutshas, Danielis Lerneris bei kiti autoriai, vis dėlto teoriškai svarbiausias raidos modelis – Talcotto Parsonso *sistemų analizė*, susiejanti asociacinius visuomenės institutus, motyvines socialinių veikėjų nuostatas, asmenybės raidą, kultūros vertybes ir socialines normas į vadinamąjį tarpusavio mainų modelį – *AGIL*. Žymiausias XX a. modernizacijos teoretikas Talcottas Parsonsas pasitelkia sociopolitinį JAV, „moderniausios“ visuomenės analogą/modelį, kurio paskirtis – aprašyti dvinarę tradicijos/modernybės priešpriešą, parodant tradicijos sunykimo ir neišvengiamų modernybės principų įtvirtinimo tendencijas (plačiau apie šį modelį žr.: Valantiejus 2004; 595–631)

Istoriškai modernėjimas sietinas su *evoliucinėmis* teorijomis ir *klasikinio liberalizmo* ideologija. Tai, galima sakyti, šiuolaikiškas Švietimo tarpsnio *pažangos* idėjos atitikmuo, nes modernizacijos koncepcija remiasi *standartinių* raidos pavyzdžių universalizacijos idėja: visos visuomenės vadovaujasi standartizacijos principais. Modernizacijos procesas, žinoma, atliepia *vesternizacijos* modelį: juo visuomenės modernesnės, tuo jos turtingesnės, laisvesnės, tuo jų gyvenimo standartai – aukštesni. Tokia *tiesinės pažangos* linija, be abejo, apima ir numanomą *valią galią*. Kaip tik todėl Parsonso funkcionalizmą ir kitų modernizacijos teoretikų modelius, kaip dogminės ideologijos pavyzdžius, kritikuoja reflektyviosios sociologijos autoriai.

Dėl pastarosios priežasties modernizacijos samprata dažnai siejama su tikėjimu instrumentinio veiksmo pranašumu, inžinerine mokslo praktika ir technologijos galia. *Modernėjimo* ir *vesternizacijos* tapatinimas sukuria vienpusišką, vienkryptį modernizacijos modelį – teoriją, kuri iš principo yra šališka, grindžiama technologiniu „moderniųjų Vakarų“ idealu, ekonomikos, politikos, gyvenimo stilių, kalbinės raiškos vertybėmis, normomis ir taisyklėmis. Kavolis, gyvendamas šiuo požiūriu „pažangiausioje“ visuomenėje, JAV, pažymi: atrodo, kad „atsilikusieji“ modernėja, o mes „numodernėjame“. Jo požiūris į modernizacijos teoriją, įskaitant psichologinę, – *kritiškas*:

„Socialiniams mokslininkams psichologinė modernizacija dar ir šiandien tebereiškia tai, ką ji reiškė aštuonioliktame ir devynioliktame šimtmečiuose – asmenybės racionalizaciją, sekuliarizaciją, vidinę kontrolę. Bet kas, jei, vykstant modernizacijai, be racionalios kontrolės stiprinimo, vyksta ir impulso atpalaidavimas? <...>

Jei modernizacijos eigą nusako dvi kryptys – iš vienos pusės, racionalizacija, iš kitos – impulso at-

¹³ Be abejo, tiek *funkcionalistinis*, tiek *civilizacinis* požiūris turi savų privalumų ir trūkumų, tačiau čia norėta pabrėžti, kad Kavolio *istorinė sociologija* retai remiasi *holistinės* analizės kriterijais. Tai rodo svarbi Kavolio pastaba:

„Visuomenė turi savo „protą“, ir tas visuomenės sąmoningumas pasirenka tai, kas naudinga visuomenei, kad gyvuotų ir plėtotųsi. Tokio galvojimo modelis yra evoliucinė teorija, ir visuomenė šioje teorinėje perspektyvoje panaši į biologinį organizmą ar mažą mažiausiai į homeostatinę sistemą, kuri pati savaime veikia ir pasirenka, kas jai naudinga.

Aš pakliuvau į Harvardą tuo metu, kai ši teorinė perspektyva viešpatavo Amerikos sociologijoje. Buvo galvojama, kad struktūrinis funkcionalizmas yra sociologijos metodas apskritai. Atrodė, kad socialiniuose moksluose galima pasiekti visų tikslų naudojantis šiuo visrakčiu, visuotiniu metodu. Aš tam nevisiškai pasidaviau, tačiau mano galvojimas, be abejo, formavosi toje aplinkoje. Savo darbuose bandžiau vienyti to metodo atstovus ir jo kritikus.“ (Kavolis 2000; 16)

palaidavimas, tai galima laukti, kad įtampa tarp racionaliujų ir impulsyviųjų asmenybės elementų, mums modernėjant stiprės.“ (Kavolis 1993a; 152)

Taigi Kavoliui ne tiek svarbu palyginti standartizacijos pavyzdžius įvairiose visuomenėse, randant pranašumus ir nustatant hierarchijas, kiek suprasti galimas raidos kryptis ir tik tada, pasitekus lyginamąjį būdą, įvertinti pranašumus ir trūkumus, remiantis kompleksiškais modernėjimo kriterijais.¹⁴

Sociologinė ir istorinė analizė turi ne ideologiškai diegti teorines universaliosios standartizacijos prielaidas, bet *padėti suprasti* egzistuojančią socialinę tikrovę, modernėjimą vertinti ne tik pagal efektyvumą, bet ir pagal humanizacijos kriterijus: „<...> pagal tai, ar mažina žmonių kančias, ar didina“ (Kavolis 1996; 239).

Kavolio citata rodo, kad jo apibrėžiama *modernėjimo* samprata nėra siejama su visa apimančiais *socialinių sistemų* modeliais. Tai veikia banalus ir egzistencinis kasdienybės klausimas: kaip humanizuoti technologinę-instrumentinę veržlaus kapitalizmo raidą? Pritardamas liberaliai galvosenai, Kavolis nepritaria vienmatiško liberalizmo idėjoms, ieškodamas potencialių raidos išteklių – daugiaplotmių ir daugiakrypčių kultūros sąjūdžių.

Šią, galima sakyti, pagrindinę, istorinės sociologijos problemą, o kartu ir *bendrasias* sociologijos ir istorijos mokslo šaknis, galime aptikti skaitydami Edvardo Gudavičiaus tekstą „Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijos požiūriu“. Čia, kaip rodo prielaidų pasirinkimas, neatsitiktinai cituojamas Vytautas Kavolis, kuris (aptardamas šiandienos civilizacines problemas) pažymi, kad yra individų, kurie su šiomis problemomis grumiasi, bet trūksta daugiaplotmių ir daugiakrypčių kultūros sąjūdžių (cit. iš: Gudavičius 2002; 30)

Problema ta, kad nors Lietuva, pasak Gudavičiaus, objektyviai, t.y. savo istorija bei daugiau ar mažiau absorbuotais europiniais procesais ir kultūrinėmis įtakomis, priklauso Vakarų krikščioniškajai oikumenai (*op. cit.* 31), tačiau jai trūksta *vidinės dinamikos*, minėtų *daugiakrypčių* kultūros sąjū-

džių. Kitaip sakant, jai stinga lanksčios galimybių struktūrų savivokos, kurią, ypač visuomeninės raidos požiūriu, leidžia svarstyti tiek istorijos mokslas, tiek ir istorinė sociologija.

Tačiau ką reiškia istoriniai *alternatyvių krypčių* apibrėžimai? Argi tai nėra nukrypimai nuo *objektyvios* įvykių raidos? Argi tai nėra beprasmiškas neįvykusių (jau palaidotų, nors ir galėjusių įvykti) faktų interpretavimas? Ar ne geriau nustatyti *vieną kryptį* ir remtis *pirminiais šaltiniais*, o ne numatyti daug krypčių, o todėl neišvengiamai remtis *antriniais šaltiniais*, t.y. „nutolusiomis“ pirminių šaltinių interpretacijomis, kurios yra „mažiau patikimos“?

Dalykas tas, kad *istorijos jausmas* yra aiškiniamo būdų, pažinimo metodų *stygius* (verta prisiminti anksčiau nurodytą, Kavolio empatiškai išgyvenamą *istorijos stoką* jam renkantis profesinės veiklos kryptį ir konkrečius pažinimo būdus). *Istorinis supratingumas*, be formaliosios, analitinės veiklos pusės, yra ir biografinio aktyvumo procesas, kurį iš dalies sužadina daugiakrypčiai teoriniai ir kultūros sąjūdžiai. Istorinis ir sociologinis neįgyvendintų galimybių svarstymas lavina ne tik rašančiojo vaizduotę, bet ir padeda brėžti platesnę dabarties ir ateities pasirinkimų skalę, nebijoti „pertrūkių“, t.y. atnaujinimo.¹⁵

Nors pats Kavolis vartoja *modernėjimo* ir *modernizacijos* sąvokas kaip sinonimus, tačiau, atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, šiuos terminus verta diferencijuoti. Jeigu *modernizacijos teorijos* šerdis – institucinių socialinės aplinkos sąlygų kaita, tai pagrindinis modernėjimo (termino, apimančio penkias Kavolio nurodytas tendencijas) veiksnys, žinoma, yra žmogus. Žmogaus ir modernėjančios aplinkos santykis, reflektivi moderniosios technologijos savivoka, moderniojo pažinimo ir kasdienio egzistavimo paradoksai – pagrindinės Vytauto Kavolio istorinės sociologijos problemos.

Taigi *modernėjimo* sampratos Kavolis netapatina su vienkrypte žmonijos pažanga ir „aukštesnėmis“ socialinės raidos pakopomis. Vartojant „etiketes“, Kavolis nėra nei marksistas, nei klasikinis

¹⁴ Skiriami penki svarbūs kriterijai: individualizmas, racionalumas, universalizmas, istoriškumas, humanizacija. (Kavolis 1996; 239)

¹⁵ Kaip tinkamai pažymi Ericas Hobsbawmas: „Tačiau vienas dalykas visiškai aiškus: jei žmonija nori turėti *ateitį*, *negalima jos siekti stengiantis praeitį ar dabartį* (kursyvas mano – A. V.)“ (Hobsbawm 2000; 673)

liberalas. Pagrindinė jo nuostata yra ta, kad kultūros formų įvairovė yra teisėta žmonių pasirinkimo, jų įvairiopo patyrimo erdvė („Aš esu kultūrinis liberalas“, – ko gero, nebūtina nurodyti tikslų šio žodinio Kavolio pasakymo, kartoto daug kartų ir įvairiose vietose, datų). Pažanga *tam tikrose* gyvenamojo pasaulio srityse nebūtinai įvardija pažangą absoliučiai visose srityse. Pažanga ir atžanga kartais žengia kartu.

Kavolis, kaip ne kartą minėta, siekia suprasti, paaiškinti ir aprašyti ne tiek kolektyvinio pobūdžio istorijos procesus, ne tiek plačios apimties institutų (politikos, ekonomikos) raidą, bet pirmiausia istorinio sąmoningumo raidos bruožus, vidines laikysenas – *signatūras* (kintančias simbolines reikšmes, kurios, kaip skiriamosios prasminės laikotarpio „figūros“, gali ilgainiui tapti vyraujančiais žmonių elgesio pavyzdžiais arba palaipsniui sunykti):

„Kultūros istorijoje laikotarpį identifikuoja skirtinga nuo kitų laikotarpių vidinė laikysena. Periodizaciją sąlygoja tai, kas laikoma esminiais skirtumais. Bet pagrindiniu kriterijumi, apibrėžiant kultūros istorijos periodus laikytina ne tai, kas vyksta ekonominėse ar politinėse sistemose, o simbolinių struktūrų, kuriomis žmonės suteikia reikšmę savo veiksmams, pakaita.“ (Kavolis 1994a; 359)

Istorinės sociologijos klasikai Karlas Marxas ir Maxas Weberis nagrinėjo plačios apimties socialines transformacijas, ieškodami formaliojo pobūdžio pasikartojimų (vėlyvojo Marxo mokslinė teorija įvardija „geležinių“ istorijos dėsnų logiką, o Weberio sociologija, be kitų dalykų, siekia suprasti unikalius istorinės raidos posūkius). Pažymėtina, kad *ankstyvoji* (Charles Montesquieu, Alexio de Tocqueville, Auguste Comte' o, Herberto Spencerio) ir *klasikinė/brandžioji* (Karlo Marxo, Maxo Weberio, Ferdinando Tönnieso, Émile Durkheimio, Georgo Simmelio) sociologija renkasi istorinio/evoliucinio aiškinimo modelį. Visi šie autoriai iš principo nagrinė-

ja perėjimą iš *tradicinės bendruomenės* į *moderniąją visuomenę* (iš „senosios“ į „naująją“, iš *mechaniškojo solidarumo* į *organiškąjį solidarumą* ir pan.).

Vytautas Kavolis iš principo renkasi panašų aiškinimo modelį, aptardamas perėjimą iš *kolektyvistinės* į *individualistinę* socialinę organizaciją. Konkrečiu istoriniu požiūriu, visi šie modeliai stengiasi neišleisti iš akių 1) viduramžiams būdingos socialinės struktūros bruožų, 2) ankstyvojo ir brandaus modernybės tarpsnio (kai galutinai susiformuoja individualizmo nuostatos, eksperimentinės, technologinės, scientistinės idėjos).

Kavolio koncepcija, ko gero, ryškiausiai skiriasi nuo marksistinių aiškinimo modelių. Jeigu antruoju atveju labiausiai domimasi gamybos būdo, technologijų raida ir tiesioginiu jų poveikiu žmonių socialiniams santykiams, tai Kavolis, kaip minėta, tiria *civilizuojančius* simbolinių reikšmių kaitos procesus.¹⁶

Svarbūs dalykai, kurių neaptaria marksistinė analizė, – emocijų raida ir egzistencinės identiteto savivokos sandai.¹⁷ Tačiau dar svarbiau, kad Karlas Marxas, kaip, beje, ir jo pirmtakas Georgas Hegelis, pabrėžtinai remiasi *Vakarų modernizacijos* samprata, ne–Vakarų visuomenės vaizduodami kaip statiškas Rytų despotizmo formas. Kavolis, kritiškai žvelgdamas į šią hegemoninę idėją, tinkamai nurodo šios privilegijuotos sampratos, kaip *valios galiai* raiškos, genealogiją:

„Kontrastas tarp modernaus ir nemodernaus buvo brėžiamas tarp krikščionybės, kaip modernumo atstovės, kultūros modernizacijos projekto reprezentantės, ir senosios klasikinės tradicijos, ikikrikščioniško pasaulio.“ (Kavolis 1996; 235)

Modernėjimas/racionalizacija – tai kartu ir vidinė laikysena, reflektivi istorinė sąmonė (kuri, sakykim, būdinga Kinijos konfucionistams ar kitoms ne–Vakarų kultūros formoms). Ir priešingai, tariai modernus iracionaliųjų mąstymo bruožų racio-

¹⁶ „Civilizacinio lygio procesai tuo ir yra civilizaciniai, kad jie vyksta kurioje nors civilizacijoje, išreiškia jai būdingas savybes ir formuoja sampratą, kuri atskleidžia, ką reiškia buvimas tos civilizacijos žmogui. O kultūros modernizacija yra visuotinės apimties procesas, veikias visą žmoniją.“ (Kavolis 1996; 233)

¹⁷ Dar kartą primintinas Kavolio ir Eliaso sociologinio mąstymo giminingumas. Kalbėdamas apie *civilizuojantį procesą*, Eliasas turi mintyse simbolinę laikyseną, kai vis labiau įvaldomi agresyvūs ir fiziniai impulsai, atsiranda patikima savitvarda. Civilizacijos procesas – kylantis sutrikimo, gėdos ir pasibjaurėjimo slenkstis žmonių elgesy. Pagrindinis šių dviejų autorių ir holistinės analizės skirtumas: „Eliasas pabrėžia, kad kalba *ne apie mechanišką evoliucijos procesą, bet apie vyksmą, apibendrinantį savitvardą* (kursyvas mano – A. V.)“ (Kavolis 1996; 212)

nalizavimas (formalūs išoriniai postūmiai) gali sustiprinti antimodernistines tendencijas: tarkim, XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pradžioje Lietuvoje suaktyvėja raganų teismai, religinių disidentų persekiojimai ir mistinių kolektyvinių tamsių jėgų atsiradimas teismų praktikoje. Reikšmingi aptariamo laikotarpio poslinkiai, pasak Kavolio, kyla ne iš religinės dinamikos, bet iš politinės–ekonominės sistemos poreikių, iš kurių išsikeroja baudžiava, o istorija prasiplečia į kunigaikščių, didikų ir jų kariuomenių veiksmus (Kavolis 1994a; 364–5).

Tokia „modernizacija“, anot Kavolio, vadintina *medievalizacijos* vardu, nes kai kurių racialesnių bruožų randama netgi pagoniškuose tikėjimuose: didesnės tolerancijos kitatikiams, mažesnio rėmimosi mistinėmis jėgomis bei stebuklais (*op. cit.*). Taigi Kavolio *civilizacinis* požiūris modernėjimą vertina pagal santykį su vietinės istorinės sąmonės raida.

Modernėjimas nėra „tiesinė linija“, kurią privalo užpildyti istorijos mikroempirika. Kitaip negu holistinių ir empiristinių modelių atvejais, esminę Kavolio apibrėžiamų *istorinių įvykių* dalį sudaro *subjektyvumo*, susijusio su konkrečios vietos ir laiko situacijomis, problematika. Žmogus ir jo veiksmai neatskiriami nuo vidujai žmogui būdingos egzistencinės pasirinkimo dialektikos. Struktūrizuojami istoriniai įvykiai sudaro ne tiek „objektyviai“ apibrėžiamą laiko seką, kiek *subjektyvių išgyvenimų* trajektorijas, kurios rodo, kad Kavoliui svetima, griežta šio žodžio prasme, *istorijos*, kaip objektyvios įvykių sekos, samprata. Egzistencinė *kasdienybės istorijos* samprata atsisleidžia kaip santykio – konfrontacijos – sąvoka:

„Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką reikšmę, kai jie radikaliai, nebijodami apnuoginti savo silpnybės ir savo sentimentų, konfrontuoja su savo likimu ir, su juo besigrumdami, subręsta. (Kavolis 1994b; 77)

Kokia socialinė (istorijos, sociologijos ir pan.) teorija gali iškelti iš painaus socialinio teksto gelmių į jo paviršių „mažas“ reikšmes, „atsitiktinius“ įvykius,

„vietines“ naracijas? Galima klausti ir kitaip: kaip atsisakyti „vienintelio“ standartizacijos/modernizacijos modelio, jeigu jo privalumai didžiąja dalimi yra akivaizdūs (kalbant neironiškai, ypač teisės, demokratinės politikos, aukštosios kultūros srityse)?

Vienas tinkamas būdas – kritiškai nagrinėti iš pirmo žvilgsnio nepriekaištingas teorines schemas, įskaitant savo konstruojamą koncepciją. Kitas svarbus kelias – aptarti ne tik formaliuosius standartizacijos pavyzdžius, bet nagrinėti žmogaus savimones identiteto kaitą kartu atsakant į klausimus: kaip keičiasi mūsų pasaulėžiūra?; kiek šioji pasaulėžiūra kritiškai vertina varžančius socialinės aplinkos dėmenis?; kaip konkrečios kultūros formos galėtų keistis ateityje?

Trečias būdas yra istorinė konkrečios vietos ir laiko analizė, mėginanti suprasti socialinę ir egzistencinę žmogaus santykio su pakitusia aplinka partitį. Kaip tik todėl Kavolis skiria kultūros modernizaciją (standartizacijos procesą) ir civilizacinį kismą (nors plačios apimties, tačiau unikalų medžiaginių ir simbolinių išteklių kaitą).

Apibendrinant Kavolio modernėjimo koncepciją pažymėtina: Kavolio *civilizacijų analizės* metodas nesiremia *metodologinio holizmo* principais (nei marksinė priešasties–padarinio, nei struktūrinė–funkcinė modernizacijos teoretikų analize). Istorinės sociologijos Lietuvoje pirmtakas pasitelkia *situacinio elgesio modelį* ir *interpretacinę socialinio veiksmo analizę* siekdamas ne tik paaiškinti „iš išorės“, bet ir suprasti „iš vidaus“ žmogaus egzistavimo paradoksus, kuriuos supratinga analizė leidžia įskaityti subjektyviai konstruojamose sąmoningumo trajektorijose.

Vytautas Kavolis derina konflikto sociologijos¹⁸ (tai rodo lyginamoji katalikiškosios ir protestantiškosios kultūros elementų analizė), simbolinės sąveikos teorijų, įskaitant postmodernią kultūros antropologiją, egzistencinės filosofijos ir literatūros teorijų komponentus. Pažymėtina: tai – sąmoningas, teoriškai ir metodologiškai apmąstytas prielaidų pasirinkimas, nes analizės paskirtis – suprasti judresnio, pasauliui atviresnio žmogaus „pagausė-

¹⁸ Verta nurodyti esminę Ralfo Dahrendorfo konflikto sociologijos tezę: „Galios struktūros, kur vyksta politiniai procesai, apibrėžia ne tik tai, kaip prasideda pokyčiai ir kokią kryptį jie įgyja, bet ir tai, kodėl jie yra būtini. Galia visuomet nusako galios stygių (*non-power*), vadinasi, ir pasipriešinimą. Galios ir pasipriešinimo dialektika esti motyvacinė istorijos jėga. Apibrėždami interesus tų, kurie turi galią konkrečiu laiku, galime įvardyti galios neturinčiųjų interesus, o kartu su jais ir pokyčių kryptį. Tai yra židinys, kur normos įelektrinamos, kvestionuojamos, modifikuojamos ir dar kartą kvestionuojamos. Čia yra iniciatyvos, taigi ir istoriškumo, šaltinis, o tai rodo žmonių visuomenių gyvybiškumą, atvirumą, laisvę. (Dahrendorf 1968; viii)

jimą“ (Kavolis 1994a; 460) ir tokio žmogaus savitvardos ir saviįveikos genealogiją.

Išvados

Vytauto Kavolio istorinė sociologija – struktūrizuojančioji. Kitaip negu tradicinė istoriografijos kryptis, kurios pagrindinis klausimas – „Kaip vyko konkretūs istoriniai įvykiai?“, sociologas domisi šių įvykių naracijomis (įvykių pateikimo, pasakojimo būdais).

Kavolio istorinė sociologija, ko gero, gali būti vadinama individų mikroveiksmų istorija, kuri skiriasi nuo holistinių istorinės makrosociologijos modelių. Kavolio pažinimo būdas – daugiasluoksnis, apimantis gana skirtingus – tradicinius ir posttradicinius – pažinimo būdus. Jo „idealieji tipai“, galima sakyti, yra meninio pobūdžio metaforos. Metaforos jam padeda struktūrizuoti socialinę tikrovę, kuri yra neapibrėžta, kintanti, nenuspėjama.

Šiuo požiūriu aiškiai matyti pagrindinis Kavolio, kaip istorinės sociologijos kūrėjo, ir tradicinės istoriografijos skirtumas. Jeigu istoriografija nelinkusi pripažinti *skirtingų* teorinių pagrindų, kuriais remiantis paprastai konstruojami daugiau ar mažiau originalūs *teoriniai pasakojimai* (įvykių seka visada pertvarkoma conceptualiai), tai Kavolis, priešingai, linkęs vienu ir tuo pačiu metu vartoti skirtingas metafo-

ras, kurios, pasitelkiant atitinkamas sąvokas, sukonkretinamos ir plėtojamos kaip *pažinimo modeliai*.

Tokių modelių gretinimas leidžia gerokai lanksčiau įvertinti pasirenkamas prielaidas, o kartu skirti daugiau dėmesio smulkioms, bet svarbioms detalėms. Nors toks istorijos tyrimo būdas atrodo nesisemiškas (reikia pripažinti, jog tai viena problemiškesnių civilizacijų analizės metodo pusių; nuoseklią įvykių tvarką kartas nuo karto pertraukia skirtingų modelių „susidūrimo“ padariniai), vis dėlto tokia analizė turi esminį privalumą – pakartotinai interpretuoja atsitiktines, subjektyvias, dirbtinai „nutildytas“ istorijos detales, kurių sąmoningai nepaiso tiesiaeigės istorinės/sociologinės schemos.

Istorijos/sociologijos teorijų schemas dažnai paverčiamos dogminėmis ideologijomis kaip tik dėlto, kad neįstengia išvelgti, potencialių socialinės raidos konfliktų, net nebando išsiskverbti į konkrečių žmonių kuriamas prasmes. Dar daugiau: tokios schemos, sakykim, *modernizacijos*, pradedamos laikyti *vieninteliais, savaimė suprantamais* socialinių pokyčių modeliais. Kavolio istorinės sociologijos koncepcija, pasitelkdama skirtingus tarpdalykinius pažinimo būdus, galima sakyti, laipsniškai išcentrina *didžiuosius* istorinės sociologijos (marksizmo ir funkcionalizmo) pasakojimus, kartu atskleisdama įvairesnius tų pačių – „jau žinomų“ – reiškinų supratimo būdus.

LITERATŪRA:

Abrams, Philip. 1982. *Historical Sociology*. New York: Cornell University Press.

Appleby, Joyce; Hunt, Lynn; Jacob, Margaret. 1998. *Tiesos sakymas apie istoriją* (iš anglų kalbos vertė Remigijus Juozaitis). Vilnius: Margi raštai.

Carr, Edward Hallett. 1999. *Kas yra istorija?* (iš anglų kalbos vertė Rasa Seibutyte). Vilnius: Vaga.

Dahrendorf, Ralf. 1968. *Essays in the Theory of Society*. London: Routledge & Kegan Paul.

Elias, Norbertas. 2004. *Rūmų dvaro visuomenė. Karaliaus ir rūmų dvaro aristokratijos sociologijos tyrimai. Su įvadu: Sociologija ir istorijos mokslas* (iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus). Vilnius: Aidai.

Hobsbawm, Eric. 2000. *Kraštutinumų amžius. Trumpasis XX amžius: 1914–1991* (vertė Linas Tamoliūnas). Vilnius: Mintis.

Hunt, Lynn. 1989. „Introduction: History, Culture, and Text“ in Lynn Hunt (ed.) *The New Cultural History*.

Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press: 1–24.

Geertz, Clifford. 2005. *Kultūrų interpretavimas. Straipsnių rinktinė* (sud. Arūnas Sverdiolas; iš anglų kalbos vertė Antanas Danielius, Ingrida Tātolytė, Edgaras Platelis, Arūnas Gelūnas). Vilnius: Baltos lankos.

Goldthorpe, John H. 1991. „The Uses of History in Sociology“, *British Journal of Sociology* 42: 211–30.

Gudavičius, Edvardas. 2002. *Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos* (sudarė Alfredas Bublauskas ir Rimvydas Petrauskas). Vilnius: Aidai.

Kavolis, Vytautas. 1993a. „Modernistika ir jos pagrindis“ kn. *Metmenų laisvieji svarstymai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla: 151–60.

Kavolis, Vytautas. 1994a. *Epochų signatūros* kn. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, Vytautas. 1994b. *Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjautos eskizai* kn. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, Vytautas. 1994c. *Sąmoningumo trajektorijos* kn. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, Vytautas. 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.

Kavolis, Vytautas. 1995. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos.

Kavolis, Vytautas. 1998a. „Sąmoningumo istorija ir civilizacijų analizė“ kn. Vytautas Kavolis (sud.) *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos: 7-28.

Kavolis, Vytautas (sud.). 1998b. „Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai“ kn. *Civilizacijų analizė* (iš anglų kalbos vertė Arūnas Gelūnas ir Marijus Žiedas). Vilnius: Baltos lankos: 29–152.

Kavolis, Vytautas. 2000. „Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų“ kn. *V. Kavolis. Asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos: 15–31.

Krameris, Loydas S. 1997. „Literatūra, kritika ir istorinė vaizduotė: Haydeno White'o ir Domininko LaCapra'os literatūrinis iššūkis“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1: 153–69.

Noreika, Alvydas. 2004. „Civilizacijų analizė: Vytautas Kavolis ir Benjaminas Nelsonas“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2: 72–82.

Norkus, Zenonas. 1996. *Istorika. Istorinis įvadas*. Vilnius: Taura.

Pearsall, Judy. 1998. *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford: Clarendon Press.

Sverdiolas, Arūnas. 2000. „Vytauto Kavolio kultūros filosofija“ kn. *V. Kavolis: Asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos.

Valantiejus, Algimantas. 2004. Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo. Vilnius: VU leidykla.

Windelband, Wilhelm. 1996. „Istorija ir gamtamokslis“ kn. *Kultūra ir istorija* (sud. Vytautas Berenis). Vilnius: Gervėlė.

White, Hayden. 2003 [1973]. *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje* (iš anglų kalbos vertė Halina Beresnevičiūtė-Nosįlovė, Gintautė Lidžiuvienė). Vilnius: Baltos lankos.

SUMMARY

VYTAUTAS KAVOLIS'S HISTORICAL SOCIOLOGY (METHODOLOGICAL ASPECTS)

This paper examines the problematic relationship between sociology and history that had a significant place in Kavolis's historical sociology. In light of the methodological concerns, the paper attempts to provide a conceptual introduction to Vytautas Kavolis's historical writings.

Vytautas Kavolis was a Lithuanian and American sociologist who is considered one of the founders of the civilizational analysis. Although the concept of “civilizational analysis” has deep roots in the social sciences, Kavolis points out to an urgent need to re-think it for contemporary times. His method of civilizational analysis supports an interesting pluralist perspective. Kavolis suggests a need for sociology to more thoroughly integrate sociological, historical, anthropological, psychological, and philosophical analysis into its theory and practice. He has developed an interdisciplinary method along the lines of a historical, cultural, and existential sociology.

The central thesis is that although Kavolis is often regarded as a nonempirical theorist, existential empiri-

cal experience of everyday life is actually central to Kavolis's work. The relation between sociology and history as academic disciplines is reexamined by comparing the civilizational method of Vytautas Kavolis and the approach of the traditional historiography. In contrast to a conventional historiography that centers attention upon descriptive historical facts, Kavolis urged a sociology that is historically reflexive and that is based on the existential conception of man.

Kavolis's historical sociology is contrasted also with the theoretical attempts to build grand historical systems which narrow the “small” causal relations in history. Kavolis applies Norbert Elias's concept of civilizing processes to problems of modernization, individualization, and humanization of human consciousness. His work is especially noteworthy when he explores the different paths of socio-historical modernization, offering a comprehensive analysis of the cultural significance of the new modes of thought and action.

Įteikta 2005 10 15

Pateikta spaudai 2005 10 29

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas,
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1;
Socialinių teorijų skyrius,
Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių 58,
Vilnius, Vytenio 5–4.
El. paštas: valantiejsa@yahoo.com